

Áhrif félagsmótunar á stereótýpísk hlutverk innan jazztónlistarsenunnar á Íslandi¹

Ari Frank Inguson, Rebekka Blöndal og Þorbjörg Daphne Hall

INNGANGUR

Oft eru ákveðnar skoðanir taldar eðlilegar, eða „normið“. Þegar litið er til baka kemur það svo oft á óvart hvernig fólk gat túlkað heiminn og umhverfi sitt á ákveðinn máta. Sjónarhorn okkar, hvernig við upplifum fólk af mismunandi þjóðerni, stéttum og kynjum virðist háð hugsunum okkar og skilningi á því hvernig hlutirnir eru og eigi að vera. Hugsun okkar er byggð á orðræðu í okkar nærumhverfi og því atferli sem fólk temur sér og tíðkast í samfélaginu sem við erum hluti af. Þessa orðræðu og þessi hegðunarmynstur innbyrðum við frá blautu barnsbeini og við virðumst hafa takmarkaða stjórn á því. Hugsun okkar er þó í sífelldri þróun og er ýmsu háð, þá kannski aðallega þeirri reynslu sem við leitum í og verðum fyrir. Ef við erum heppin getum við lagt stund á að fínþússa hugsun okkar og atferli, og með smá vinnu, opnað fyrir fleiri möguleg sjónarhorn á þessari tilvist og á málefnum líðandi stundar. Óhjákvæmilega er þó raunveruleiki fólks ólíkur, og þá má spyrja, hvernig byggjum við samfélag þar sem fjölbreyttar skoðanir, upplifanir og skilgreiningar rúmast? Hér á eftir koma niðurstöður viðtalsrannsóknar okkar sem unnin var sumarið 2023 á kynjavinkli jazztónlistarsenunnar á Íslandi.

Við ákváðum að nýta okkur feminíska hugmyndafræði til að greina þau gögn sem liggja til grundvallar rannsókninni. Feminísk hugmyndafræði gagnrýnir karllæg viðmót samfélagsins og stöðluð hlutskipti kvenna. Hið feminíska sjónarhorn á rætur sínar að rekja til félagslegrar mótunarhyggju (e. social constructionism). Það er að segja að veruleikinn sé félagslega mótaður. Þetta myndar eins konar net tengsla þar sem einn hópur hefur áhrif á annan og úr verður víxlverkan og oft og tíðum lenda ákveðnir hópar undir í samfélagslegu hlutskipti sínu.

Oft er litið á Mary Wollstonecraft sem höfund hins fyrsta feminíska texta.² Hún gagnrýndi þar karllæg viðmót samfélagsins og stöðluð hlutskipti kvenna. Mikið vatn hefur runnið til sjávar síðan. Hið feminíska viðmót kjarnast í gagnrýni á félagslegan raunveruleika sem er að mörgu leyti huglægur, það er að segja, huglægur þar sem hann afmarkast við upplifun þeirra sem

¹ Þetta rannsóknarverkefni var styrkt af Nýsköpunarsjóði námsmanna og unnið sumarið 2023 af Rebekku og Ara undir leiðsögn Þorbjargar.

² Mary Wollstonecraft, *A Vindication of the Rights of Woman*, (London: J. Johnson, 1792).

hafa að honum aðgang. Þessir aðilar skapa síðan með sér samhuglægan veruleika sem samfélagið með sínum fjölbreytta hópi þátttakenda ýmist samþykkir eða hafnar.

Svo á jazz sér ríka sögu, sem í grófum dráttum má rekja aftur til samfélags svartra í New Orleans í Bandaríkjunum undir lok 19. aldar, og jazzinn hefur svo dreift úr sér um heim allan, jafnvel á nyrstu sker. Allt frá byrjun hafa konur þurft að berjast fyrir hlutverki sínu í jazztónlist og hafa oft og tíðum mætt mótlæti vegna hlutskiptis kvenna og annarra minnihlutahópa. Þrátt fyrir þessa mótstöðu hafa konur náð miklum árangri og er það ein af niðurstöðum þessarar rannsóknar að meira þurfi að fjalla um hlut kvenna í jazzsögunni í námsumhverfinu og þá sér í lagi hlut kvenhljóðfæraleikara. Það má til dæmis nefna píanóleikarann og tónskáldið Mary Lou Williams og básunuleikarann og tónskáldið Melbu Liston sem báðar voru jaðarsettar, bæði vegna kynþáttar og kyns, en storkuðu stereótýpum og ruddu veginn fyrir komandi kynslóðir.

Í þessari rannsókn greindum við hlutskipti kvenna sem eru þátttakendur í jazzsenunni á Íslandi með viðtölum við fólk sem er hluti af þeirri senu. Við einskorðuðum okkur við að rannsaka stöðu kvenna en einnig væri hægt að rannsaka stöðu kynsegin fólks, innflytjenda og annarra minnihlutahópa en sú umræða er að mörgu leyti tengd því sem er hér til umfjöllunar.

Rannsóknarniðurstöður benda til þess að ef markvisst væri tekið á málum tengdum kynjahalla í íslensku jazzsamfélagi og skýr rammi settur um hvaða skref ætti að taka þegar mál kynjanna eru annars vegar, myndi það hafa jákvæð áhrif á senuna. Einnig virðist vera að ákveðnar stereótýpur um karllæg og kvenlæg einkenni standi vörð um hvað sé hægt að gera og hvað sé hægt að vera, sem tengist almennri umræðu um kynjahlutverk í samfélagi nútímans. Ef skýr markmið eru sett hvað þessi málefni varðar, sér í lagi í skólakerfinu, hefði það áhrif á þátttöku kynja og myndi virka sem mótvægi við innbyggðan kynjahalla sögunnar. Hér að neðan verður fyrst fjallað stuttlega um þá aðferðafræði sem beitt var í rannsókninni. Þá er fræðilegur rammi verkefnisins kynntur og gerð grein fyrir eðlishyggju og staðalímyndum, félagslegri mótunaryggju og gæðum og að lokum fjallað um glerþak og þröskulda. Þá verða niðurstöður viðtalsrannsóknarinnar kynntar og settar í samhengi við fræðilegan ramma.

AÐFERÐAFRÆÐI

Til að fá sem besta mynd af upplifunum kvenna og stöðu þeirra innan jazzsamfélagsins töldum við að best væri að nota eiginlega rannsóknaraðferð og taka viðtöl. Við hófum ferlið á því að afla okkur upplýsinga og könnuðum hvað væri nú þegar búið að skrifa um konur í jazztónlist á Íslandi og annars staðar í heiminum. Það er einmitt mjög mikilvægt að hafa grunnþekkingu á því sem ber að rannsaka áður en viðtöl eiga sér stað.³

Viðfangsefnið öðlaðist dýpri og víðari merkingu eftir því sem við lásum meira og nokkur þemu kom í ljós tengd náms- og starfsumhverfi, staðalímyndum og fyrirmyndum og fjölþætt áhrif samfélagslegra kynjahlutverka á hlutverk kvenna í jazztónlist. Þegar þessum lestri var lokið var næsta skref að búa til spurningalista, velja viðmælendur og velta fyrir sér hvernig best væri að framkvæma viðtölin á sem hlutlægasta hátt.

³ Sims og Stephens, *Living Folklore: Introduction to the Study of People and their Traditions* (Logan: Utah State University Press, 2005) 209.

Val á viðmælendum í rannsókn sem byggist á kynjuðum upplifunum og frásögnum, þarf að vanda. Okkur þótti kynjavinkillinn vera svo stór áhrifavaldur þegar við hugsuðum til úrvinnslu viðtala, trúverðugleika og samræmi rannsóknarinnar að við leituðum eftir skrifum um hvernig kyn viðmælanda og aftur á móti rannsakanda getur haft áhrif á útkomu viðtals í rannsóknum.

Það eru nokkrar breytur sem hafa valdið fræðimönnum áhyggjum í gegnum tíðina og hefur verið skrifað um. Fyrst og fremst er það hvernig kyn rannsakanda og viðmælanda getur mótað rannsóknarferlið og útkomu. Í öðru lagi hvernig samskipti milli ólíkra kynja hafa áhrif á uppbyggingu og útkomu rannsókna og í þriðja lagi hvernig upplýsingar og frásagnir eru túlkaðar af rannsakanda út frá kyni hans.⁴

Flest fræði sem taka á þessari kynjabreytu í umhverfi rannsakanda, gleyma þó að taka inn í myndina að aðrar félagslegar breytur, sem sagt aldur, stéttaskipting, atvinna og kynþáttur gætu haft áhrif.⁵ Þetta eru allt hlutir sem móta einstaklinga og kynjaða upplifun þeirra. Því þótti okkur mikilvægt að þátttakendur tilheyruðu mismunandi kynslóðum tónlistarfólks og væru ekki allir af sama kyni. Það var því endanlega aldur, kyn og hljóðfæri sem hafði áhrif á val viðmælanda. Samt sem áður er þetta ekki einfalt að leysa rétt eins og Herod bendir á: „Þetta krefst ígrundaðrar greiningar á því hvernig kyn má túlka á marga mismunandi vegu á mismunandi tímum og í mismunandi samhengi og þá hvernig það hefur áhrif á rannsóknarferlið.“⁶

Það er líka umhverfið sem einstaklingurinn kemur úr, upplifanir hans og lífshlaup sem móta frásagnir hans og skoðanir. Félagsleg þróun samfélagsins síðustu áratugi hefur líka áhrif og áhrif femínisma og breyttra félagslegra væntinga til kynja. Það er vísbending um að við getum ekki gert ráð fyrir sama hegðunarmynstri hjá körlum annars vegar og konum hins vegar.⁷ En við hverju má búast? Til dæmis er mismunandi eftir einstaklingum hvað þeim þykir mikilvægt að ræða í tengslum við rannsókn á kynjahalla og kynjakvóta til dæmis. Það sem karlkyns viðmælandi telur mikilvægt fyrir rannsóknina er endilega ekki það sama og það sem kvenkyns viðmælandi úr svipuðu félagslegu mengi telur að sé mikilvægt fyrir rannsóknina.

Þessar vangaveltur allar höfðu óneitanlega áhrif á val á viðmælendum og lokaniðurstaðan var sú að við höfðum samband við 13 manns, og í rannsókninni tóku þátt 6 konur og 6 karlar. Öll sem við töluðum við vildu taka þátt að undanskilinni einni konu. Viðmælendur hafa allir mismunandi hlutverk innan jazzsenunnar og eru ýmist píanóleikarar, gítarleikarar, söngvarar, blásarar, trommarar og bassaleikarar. Viðmælendur höfðu kost á því að draga einstaka ummæli til baka ef þeir fengu bakþanka og höfðu þeir fimm daga umhugsunarfræst til þess. Til þess að fólk myndi treysta sér til þess að tala frjálst ákváðum við að hafa nafnleyn og eins ákváðum við að taka út nöfn á einstaklingum og hljómsveitum til þess að passa upp á að við værum ekki að tala niður fólk að óþörfu. Jazzsamfélagið á Íslandi er lítið og þróast umræðan mjög fljótt í að fjalla um ákveðin nöfn. Það er því okkar mat að best sé að horfa á þetta heild-

⁴ Herod, Andrew, „Gender Issues in the Use of Interviewing as a Research Method,“ *The Professional Geographer* 45, nr. 3 (1993): 307.

⁵ *Ibid.*, 313-314.

⁶ *Ibid.*, 314.

⁷ *Ibid.*, 313-314.

rænt í von um að niðurstaðan verði afurð sem hjálpi til við að vinna í kynjahallanum og verði til þess að konur verði fleiri í jazztónlist á Íslandi. Viðmælendur verða því ekki nefndir með nöfnum heldur voru nöfn valin að handahófi í staðinn. Viðmælendur heita Áslaug, Lovísa, Jónína, Gunnhildur, Aðalbjörg, Bára, Jónas, Skúli, Bragi, Björgólfur, Friðrik og Guðsteinn.

Viðtölin voru þemagreind svo að öllum upplýsingunum var skipt upp í flokka sem verða ræddir frekar hér að neðan. Flokkarnir eru skilgreining viðmælenda á jazzsamfélaginu (smæðin, framtakssemin og stigveldið), eðlishyggjan sem virðist enn þann dag í dag móta samfélagið okkar, kynjahallinn og getgátur viðmælenda um tilvist hans, hræðsla og fullkomnunarárátta kvenna í jazzsamfélaginu, námsumhverfið og hvernig það spilar þátt í kynjahallanum og loks hvað sé til ráða að mati viðmælenda.

EÐLISHYGGJA OG STAÐALÍMYNDIR

Kynbundnar staðalímyndir hafa mótað samfélög og ýtt undir fordóma og mismunun. Þessar staðalímyndir hafa þau áhrif að konur „geta fundið til minnkandi ástæðuhvatar og sjálfs-trausts á ákveðnum sviðum samfélagsins.“⁸ Það eru því ekki aðeins karlar sem hugsa út frá staðalímyndum, því þessar hugmyndir tóku sér einnig bólfestu í hugum kvenna.

Eðlishyggja er tvíhyggja í grunninn, en tvíhyggja er í raun andstæðukenning. Þessi hugmynd um að hegðun og eiginleikar kynjanna byggist á eðli þeirra og að hvort kyn um sig sé fulltrúi ákveðinna eiginleika og hafi ákveðin hlutverk.⁹ Andstæðurnar eru karlmennska og kvenleiki. „Karlinn er fulltrúi skynsemi, menningar og hugar og konan tengist náttúrunni gegnum líkamann og er tilfinningavera.“¹⁰ Þessar hugmyndir eru ansi lífseigar og skjóta enn upp kollinum þó svo að við teljum okkur hugsa öðruvísi í dag. En hvert er hlutverk hins kvenlega innan jazztónlistar?

Konur eru stundum séðar sem einhvers konar skraut í karllægum heimi jazztónlistar og þjóna oft hlutverki söngvara.¹¹ Konur í sviðsljósi jazzsenunnar þurfa þá oft að svara fyrir útlit sitt, klæðnað og vaxtarlag.¹² Þrátt fyrir að jazzsöngkonan sé vissulega mjög sýnileg, á miðju sviði á meðan á flutningi stendur þá hefur hún verið útilokuð að mestu frá umfjöllun um jazz og skráningu þeirra listamanna sem við koma jazztónlist. Þær fá minni virðingu innan greinarinnar en hljóðfæraleikarar og þá aðallega vegna kyns, sem byggist á því að hið karllæga er jú hluti af vörumerkinu jazz.¹³ Þetta er mjög greinilegt dæmi um að eðlishyggjan skilgreinir hlutverk kynjanna innan jazzmengisins.

⁸ Mikael Mikaelsson og Bjarni Þór Pétursson, „Staðalímynd kvenna og vísindi,“ *Vísir*, 12. september 2011.

⁹ Ásta Jóhannsdóttir og Kristín Anna Hjálmaradóttir, „Skaðleg karlmennska: Greining á bókinni *Mannasiðir Gillz*,“ *Netla - Vef tímarit um uppeldi og menntun*, 15. september 2011.

¹⁰ Sigríður Þorgeirsdóttir, „Eðli kvenna í ritum heimspekinga: frá Aristótelesi til Gunnars Dal,“ 24. apríl 1999.

¹¹ Cecilia Björck og Åsa Bergman, „Making Women in Jazz visible: Negotiating Discourses of Unity in Sweden and the US,“ *Journal of the International Association for the Study of Popular Music* 8, nr. 1 (2018): 42 – 58.

¹² Cat Hope, „Why is there so Little Space for Women in Jazz Music?,“ *The Conversation*, 26. júní 2017.

¹³ Björck og Bergman, „Making Women in Jazz visible,“ 42-58.

Þau hlutverk innan tónlistar sem þóttu eðlileg í samræmi við kvenleika, voru hlutverk söngvara og píanista. Því voru konur hvattar til að leggja það fyrir sig fremur en hlutverk blásturshljóðfæraleikara, svo dæmi sé tekið. Svipað þekkest í annarri tónlist en kvenbassaleikarar, -trommuleikarar og -blásturshljóðfæraleikarar sjást sjaldnast.¹⁴ Þó er það ekki algilt að konur séu einskorðaðar við hlutverk söngvara og píanista og hvað þá í dag. Það eru þessi hefðbundnu og rótgrónu hlutverk og staðalmyndir sem má rekja til eðlishyggjunnar og karlmenskunnar sem þvælast fyrir annað slagið.

Í rannsóknargrein sem Erin Wehr skrifaði um konur í jazz, fjallar hún um upplifun kvenna í jazztónlist og skoðar greinar undir heitinu „Why aren't women more in jazz“ sem birtust í blaðinu *Jazz Changes* á árunum 1995-1997. Hún segir konur vera tákngervinga sem ógna staðalmyndum jazztónlistar. Þær upplifa sig sem ógn og að þær séu ekki hluti af samfélaginu, þær eru öðruvísi. Þetta leiðir til kvíða, sjálfsefa og minni hvata til að þrífast í tónlistargreininni. Það að vera eina konan litar upplifun kvenna á neikvæðan hátt því umhverfið gefur sterkt til kynna að þú ert eina konan.¹⁵ Við getum því nokkurn veginn gefið okkur að neikvæðar afleiðingar eðlishyggju og áhrif hennar á hið íslenska jazzsamfélag er fjölpætt.

FÉLAGSLEG MÓTUNARHYGGJA OG GÆÐI

Mótunarhyggju er svo oft stillt upp sem andstæðu eðlishyggju. Mótunarsinnar hafna því að ólík hegðun, hlutverk og staða kynjanna stafi af meðfæddu eðli kvenna og karla. Þeir trú á því að hver og einn fæðist með sína eiginleika og ekki sé hægt að eigna öllum einstaklingum af sama kyni sömu eiginleika og skapgerð. Að þeirra mati mótast manneskjan út frá þeim hugmyndum um karlmennsku og kvenleika sem eru við lýði hverju sinni. Mótunarsinnar aðgreina skilgreiningu á kyni (e. sex) og kyngervi (e. gender). Kyn er þá hið líffræðilega kyn við fæðingu og kyngervi hið félagslega skapaða kyn, skapað af samfélaginu með táknumyndum í afþreyingu, orðræðu og félagslegum hlutverkum.¹⁶ Í tilraun okkar við að reyna að skilja kynjahallann og hlutverk kynja í íslensku jazzsamfélagi mun félagsleg mótunarhyggja reynast vel.

Í umræðu okkar um ólíka eiginleika þátttakenda í íslensku jazzsamfélagi birtist ákveðin þörf á að skilgreina hvað er átt við með hugtakinu gæði. Gæði í almennum skilningi þýðir að eitthvað sé gott, ákjósanlegt og það sem neytendur sækjast í.¹⁷ En gæði í tónlist birtast sem flókið samspil margra þátta til dæmis félagstengsla, markaðsafla og kynjahlutverka. Gæði geta haft áhrif á kröfur sem gerðar eru til hljóðfæraleikara í starfi og námi, tækifæra þeirra og starfsframa, svo eitthvað sé nefnt.

Jazzhljóðfæraleikarar reyna að sýna fram á gæði og vekja eftirtekt með ákveðnum eiginleikum. Þeir eiginleikar sem okkur virðist oft og tíðum frekar vera tengdir við karla eins og tækni-

¹⁴ Jayne Caudwell, „The Jazz-sport analogue: Passing notes on gender and sexuality,“ *International Review for the Sociology of Sport* 45 nr. 2 (1. júní 2010): 240-248.

¹⁵ Erin Wehr, „Understanding the experience of women in jazz: a suggested model,“ *International Journal of Music Education* 34 nr. 4 (Júní 2016): 472-487.

¹⁶ Þórður Kristinsson og Björk Þorgeirsdóttir, *Kynjafraði fyrir byrjendur*, 1.1. Eðlishyggja og félagsleg mótunarhyggja.

¹⁷ „Málið,“ Stofnun Árna Magnússonar í Íslenskum Fræðum, Orðaleit: Gæði, Sótt af: <https://malid.is/leit/g%C3%A6%C3%B0i>.

hæfni á hljóðfærið og framtakssemi, sem er að einhverju leyti tiltölulega auðveldlega mælanlegir, mögulega vegna þeirrar miklu hlutdeildar sem þeir eiginleikar fá í námsumhverfinu. Okkur er mjög tamt að meta tæknilega eiginleika hljóðfæraleikara, oft nefnd yfirferð á hljóðfærið, og staðsetja þá ofarlega í goggunarröð ákjósanlegra eiginleika. Í námsskrá tónlistarskólana er helst minnst á tæknilega prófþætti. Hljóðfæratækni er þar útlistuð sem ýmsir mælanlegir tæknilegir eiginleikar; eins og til dæmis að geta spilað hratt og áreynslulaust, sem er svo parað við fræðilega þekkingu á tónlist, sem hægt er að sækja í án þess að hika þegar tónlistin er spunnin.¹⁸

Eiginleika sem eru ekki jafn auðveldlega mælanlegir, eða ekki er venja að mæla, líkt og næmni, dýpt og tilfinning er ekki að finna í námsskránni. Þetta eru eiginleika sem eru, í það minnsta eins og námsumhverfið er sett upp í dag, ekki hluti af því hvernig talað er um gæði tónlistarfólks. Jazztónlistarfólk er ekki hvatt til þess að eyða miklum tíma til þess að dýpka tilfinningaleg tengsl sín við flutning eða æfa næmni sína, það virðist ekki vera með hlutdeild í hugmyndinni um gæði. Stór ástæða fyrir því verður að teljast hversu erfitt er að mæla slíka eiginleika, en ástæðan fyrir erfiðinu gæti aftur verið sú að við séum ekki vön því að meta slíka eiginleika sem hluta af því mengi sem er ákjósanlegt. Jafnframt eru þessir eiginleikar gjarnan taldir kvenlægir og sögulega taldir hluti af mengi hinnar kvenlægu tilfinningaveru.¹⁹ Skilgreiningin á gæðum er þannig bundin við hvað er talið ákjósanlegt í því samfélagi sem gæðin birtast og er hugtakið þar að mörgu leyti skapað á samhuglægum forsendum.

GLERÞAK OG ÞRÖSKULDAR

Þegar við tölum um gæði og hvernig við metum hæfileika tónlistarfólks liggur beint við að fjalla um þær kröfur sem eru gerðar til tónlistarfólks hvað hæfni þeirra varðar og þá hvernig þær geta virkað sem ósýnilegar fyrirstöður fyrir til dæmis konur. Kenningar um ósýnilegar fyrirstöður sem hindra framgang kvenna í sínu fagi þekkjast vel en gjarnan er talað um þröskulda annars vegar og glerþök hins vegar.²⁰ Þröskuldakenningin vísar til þess að erfitt sé að komast yfir ákveðna hindrun sem valdi því þá að konur eigi ekki eins auðvelt með að vinna sig upp og karlmenn:

*Samkvæmt þröskuldakenningunni er gert ráð fyrir hindrunum snemma á ferlinum sem komi í veg fyrir að konur nái að hasla sér völlu á tilteknum sviðum, einkum í raungræinum. Ef þær hins vegar ná að komast yfir þröskuldinn hættir kyn að skipta máli, samkvæmt kenningunni, og þær standa að fullu jafnfætis körlum.*²¹

Hin tegundin af ósýnilegum fyrirstöðum sem konur þurfa að kljást við eru glerþök svokölluð

¹⁸ „Aðalnámsskrá Tónlistarskólanna,“ Stjórnarráð Íslands og Menntamálaráðuneytið, sótt af: https://www.stjornarradid.is/media/menntamalaraduneyti-media/media/ritogskyrslur/adalnamskra_ton_rytmisk_tonlist_2010.pdf

¹⁹ Sigríður Þorgeirsdóttir, „Eðli kvenna í ritum heimspekinga: frá Aristótelesi til Gunnars Dal,“ 24. apríl 1999.

²⁰ Þorgerður Þorvaldsdóttir, „Kynlegar víddir í dómmefndarálitum?“ *Er kynbundinn munur á umfjöllun um karl- og kvenumsækjendur í dómmefndarálitum Háskóla Íslands?* (Reykjavík: Jafnréttisnefnd Háskóla Íslands, 2002) 8.

²¹ Ibid.

og valda því að konur komist ekki eins langt og karlar í metorðastiganum. Þakið eða hindrunin er kennd við gler af góðri ástæðu en það er vegna þess að erfitt er fyrir konur að sjá þessa hindrun fyrr en þær eru komnar nálægt toppnum á metorðastiganum.²² En skilgreining glerþaksins er eftirfarandi:

Kenningarnar um glerþakið ganga hins vegar út á það að einhvers konar ósýnileg hindrun, hið svokallaða glerþak, valdi því að konur komist næstum alla leið í hinum akademíska valdapiRAMíta, en nái þó ekki að brjóta sér leið upp í efstu stöður.²³

Upphaflega voru þessar kenningar settar fram á seinni hluta níunda áratugar síðustu aldar og til þess að sýna fram á þær hindranir sem konur stóðu frammi fyrir í vísindasamfélaginu og stjórnunarstöðum en það má vel færa þessar kenningar yfir á konur í öðrum fögum sem sagt konur í tónlistarbransanum.²⁴ Ef við skoðum þetta út frá sjónarhorni kvenna í jazztónlist á Íslandi þá er spurning hvort það sé eitthvað sem hindrar konur frá því að byrja eða halda áfram í hljóð-færanámi á hljóðfæri eins og trommur, gítar, bassa og blásturshljóðfæri. En eins og fram hefur komið þá er það algengast að stelpur og konur læri á píanó eða læri söng þegar kemur að jazztónlist.

En upplifa konur í jazztónlist þessar hindranir? Svo virðist vera að konur í jazztónlist leiti frekar á jaðarinn með sína tónlist og finni fyrir því að erfitt sé að gera sig sýnilegar og erfitt sé að dafna í faginu út af hindrunum sem þær rekast á.²⁵ Það er því nokkuð ljóst að það þurfi að gera kvenhljóðfæraleikara sýnilegri og normalísera það að ungar stúlkur spili á allskonar hljóðfæri. Á Norðurlöndunum virðast þessi mál vera í betri farvegi en það sem brennur á okkur er, hvernig staðan og upplifun kvenna sé í íslensku jazzsamfélagi.²⁶ Hér höfum við útlistað kenningagrunn og fræðilegar forsendur þeirra vangaveltna sem voru til hliðsjónar við úrvinnslu viðtala.

HVERNIG SKILGREINUM VIÐ ÍSLENSKT JAZZSAMFÉLAG? – SMÆÐIN, FRAMTAKSSEMIN OG STIGVELDIÐ.

Smæðin, framtakssemin og stigveldin eru hugtök sem nota má til að skilgreina íslenskt jazzsamfélag en það er að mörgu leyti erfitt að skilgreina. Þátttakendur virðast oft og tíðum eiga það eitt sameiginlegt að vera framtakssöm og ástríðufull fyrir tónlist.

Tækifærin eru ekki það mörg, fólk er annaðhvort að búa sér til tækifærin eða að gera eitthvað annað líka, hvort sem það er tónlistartengt eða ekki. Einn viðmælandi talaði um að þetta væri óttalegur sjálfsþurftarþúskapur, annar talaði um að þú þyrftir að vera athafnaskáld. Eitt svarið tók fram að framtakssemi hennar væri til komin vegna kyns hennar.

Áslaug: Já. Það gerði það enginn fyrir mig. [...] Ég þurfti náttúrulega að vera

²² Sonja Sófusdóttir, „Alveg eins og karlar, nema bara konur“:viðhorf karlmanna til hindrana í vegi kvenna í átt að stjórnunarstöðum,“ *Viðskiptadeild Háskólans í Reykjavík*, vor 2012: 13.

²³ Þorgerður Þorvaldsdóttir, „Kynlegar viddir í dómnefndarálitum?“ 8.

²⁴ *Ibid.* 8.

²⁵ Davíð Kjartan Gestsson, „Erfitt fyrir konur að dafna innan djassins,“ *RÚV*, 11. október 2018, sótt á: <https://www.ruv.is/frettir/menning-og-daegurmal/erfitt-fyrir-konur-ad-dafna-innan-djassins>

²⁶ Davíð Kjartan Gestsson, Erfitt fyrir konur að dafna innan djassins,“ 11. október 2018.

helmingi duglegri en allir aðrir. Ég þurfti að gera þetta. Strákarnir hringdu ekki í mig og buðu mér giggin. En þú veist þeir fengu líka bara fullt af giggum út á mig þú veist. Það voru bara strákarnir sem spiluðu með mér á þessum tíma. Það var engin kona þá.

Framtakssemi einhverja einstaklinga ber ef til vill meiri ávöxt og skapar sér sess í senunni og verður það til þess að viðkomandi fær eitthvað ákveðið vald. Þá vilja fleiri fá sneið af kökunni og þá fær viðkomandi óumbeðið vald og einhverjir geta jafnvel túlkað það sem einhvers konar stigveldi. Þá sitja þessir einstaklingar efst í stigveldinu bara vegna framtakssemi sinnar sem bar árangur og bjó til farveg fyrir þessa tónlist í samfélaginu.

Lovísa: Við erum svo lítil sena og fólk vill að það sé eitthvað látið gerast. Þannig að það séu tónleikar, tónleikaraðir, tónleikahátíðir. Þá þarf einhver að taka það að sér og það getur gerst liggur við óvart. Þá er einhver settur í eitthvað hlutverk eða það er haft samband við einhvern um að skipuleggja af því þau vita að viðkomandi hefur gert það annars staðar. Þá er einhver kominn í hlutverk að skipuleggja bara af því það þurfti einhver að gera það. Ekkert endilega af því að viðkomandi vill eitthvað vera að ráða öllu. En það býr til ákveðið svoona stigveldi. Þú verður að þekkja rétta fólkið sem skipuleggur til að fá að vera með. Eða það gerir það allavega auðveldara fyrir að gera það.

En nú færum við okkur aftur yfir í eðlishyggjuna og hvernig hún birtist í þessu litla samfélagi og hefur áhrif á hlutverk fólks og tækifæri þess innan senunnar.

EÐLISHYGGJA

Því viðhorfi sem lýstum áðan, félagslegri mótunarhyggju, er oft stillt upp sem andstæðu við eðlishyggju. Viðhorfi eðlishyggjunnar í þessu samhengi má lýsa sem svo að kynin fæðast inn í þennan heim með ákveðna kynjaða eiginleika, og þeir eiginleikar eru einfaldlega líffræðilega hluti af eðli þess kyns. Þannig er kynjunum stillt upp sem andstæðum og alhæft um eiginleika þeirra sem eru af sama kyni út frá staðalmyndum sem byggjast oftast á gömlum hugmyndum um kynhlutverk. Sögulega hefur karlinn verið gerður að fulltrúa skynsemi og konan tengd náttúrunni gegnum líkamann og er tilfinningavera.

Eðlishyggjan sem viðmælendur okkar veltu fyrir sér, snéri oft að því hvort ákveðnir eiginleikar hjá fólki sem spilaði jazz væru kvenlægir eða karllægir og hvort slíkir eiginleikar væru metnir til jafns í jazzsamfélaginu, bæði hjá öðrum spílurum, nemendum og öðrum þátttakendum í senunni.

Bragi: Ég er ekki upptekin af því að konur þurfi að vera eins og karlar. Ég er til dæmis ekki upptekinn af því að kventrommarar eigi að vera með fókusinn á því að verða eins og karltrommarar. Þetta byggir ekki á því endilega að þú sért svo rosalega sterkur, heldur að þú kunnir að nota kraftinn [...] og það er það sem mér finnst svo frábært við það að fara á tónleika þar sem til dæmis kventrommari er að spila, er að heyra eitthvað nýtt. Og ef það er eitthvað sem ég vil þá er það meiri breidd í músíkbransann, fleiri litir og það spilar inn á talentinn hjá konum, kannski eru þær bara að gera aðeins öðruvísi hluti. Þær þurfa líka að fá sín tækifæri, það þarf líka að vera

opinn hugur fyrir því að kannski þurfa þær ekki að vera nákvæmlega eins og gaurinn sem var á undan heldur kannski verða þær aðeins öðruvísi.

Viðhorf eðlishyggiu smýgur oft inn í hversdagslega umræðu og oft er erfitt að setja fingur á hvar hún blandist við önnur viðhorf.

Jónas: Ef að athafnasemin er meira karllæg, þá er kannski samvirkusemi og dugnaður, talin kvenlægri og það getur svo sannarlega nýst vel í þessu líka. Þannig að það eru ýmsar hliðar á þessu.

Annar viðmælandi sagði:

Lovísa: Síðan er soldið sem ég er að átta mig á núna að ég má alveg vera alveg eins og ég er eða þú veist. Ég má vera eins mikil „stelpa – kona“ með önnur áhugamál og aðra nálgun á hlutina en þeir. Það er allt í lagi. Ég þarf ekki að aðlaga mig að þeirra heimi. Þetta á að bara að vera heimur fyrir okkur öll.

Eins og áður sagði er félagsleg mótunarhyggja, þar sem litið er til reynslu og félagslegra þátta í mótun einstaklinga, viðhorf sem er í raun andstætt þessari eðlishyggi en oft virðast þessi viðhorf blandast saman ómeðvitað. Mögulegt er að það útskýri, að hluta, hvers vegna fólk upplifi halla milli kynjanna.

KYNJAHALLI

Flest töluðu um að kynjahalli væri til staðar í jazzsenunni. Þær konur sem við spjölluðum við voru að upplifa kynjahallann til dæmis í gegnum það hvernig fólk talar saman. Tungumál okkar er svo kynjað og hefur ótrúlega mótandi áhrif í þessu tilfelli. Það skiptir máli hvernig hópur nemenda eða kollega er ávarpaður og að öll upplifi að þau séu velkomin.

Lovísa: Ég held þetta sé svona blanda af svo mörgu afhverju eru fáar konur. Og því meira sem ég hef þælt í þessu því meira finnst mér þetta fara miklu neðar og yngra í fólk. Hvað gerist þegar við erum krakkar. Hverjir eru, hvernig er komið fram við tónlistarnemendur. Hvað er sagt, hvað ertu að horfa á sem krakki. Af því að þú veist ef þú ætlar að breyta senunni að þá finnst mér að þú þurfir að fara miklu neðar og yngra. Stelpurnar sem eru í jazznámi þegar þær eru unglingar eða orðnar full-orðnar, þar er baráttan unnin skilurðu. Þær höfðu það mikinn áhuga að þær hættu ekki og héldu áfram. Og það gerist svona smám saman. Ég er búin að vera í skóla hér og síðan í senunni það lengi að ég er búin að eignast vini í öllum körlunum. Ég upplifi mig í samfélagi en það væri betra samfélag ef það væri meira af konum, meiri kynjaflóra. Þannig þú veist hvaða hljóðfæri stelpur eru hvattar til að fara á, eða bara kennarar sem eru að kenna ungu fólki að þeir séu af öllum kynjum. Skiptir máli. Og að sjá einhverjar fyrirmyndir.

Flest sammælast um að afleiðing kynjahallans sé fyrirmynda skortur að einhverju leyti. Þó voru mjög margir viðmælendur ef ekki allir sem tóku undir það að þetta væri að breytast, en góðir hlutir gerast hægt:

Áslaug: .... Svölítið fallett hérna hvernig sumir vilja hafa 50/50 konur og menn í

sínum böndum, bara keep it real einhvern veginn, þannig að það verði ekki einhver locker room stemming í bandinu og svo framvegis.

NÁMSUMHVERFI

Þetta dregur okkur óhjákvæmilega að námsumhverfinu eins og Lovísa bendir á. Hvernig konur upplifa sig í námsumhverfinu er tengt orðræðunni sem tíðkast og þeim fyrirmyndum sem eru í boði þar. Fyrirmyndirnar eru auðvitað bæði kennararnir sjálfir og þær fyrirmyndir sem eru ljósflandi í því efni sem er kennt upp úr en þar er sjaldan minnst á konur. Oftast nær er aðeins minnst á kvensöngvara en það er skortur á umfjöllun um kvenhljóðfæraleikara og fjölbreyttari umfjöllun um hlutverk og upplifanir kvenna í jazzsögunni.

Bragi : Maður heyrir það bara frá konum. Ég veit það skiptir til dæmis máli fyrir ungar stelpur sem eru að byrja í músík að sjá konur sem spila. Á mínu hljóðfæri hefur það lengi verið sjaldgæft og líka þær konur sem hafa verið frábærar og hafa verið trommarar en það er furðu lítið talað um eins og Karen Carpenter sem virkilega gat trommað og fleiri.

Hér ræðir kvenkyns viðmælandi orðræðuna og hvernig hún getur haft áhrif á upplifun nemenda í námsumhverfinu og á senunni:

Lovísa: Mynduð þið vera á æfingu, að tala um einhverja hluti ef ég væri ekki hér. Og fyrst að ég er hér þá er ég að skemma æfinguna. Eða bara látin upplifa að ég er ekki ein af hópnum af því að þú ætlar ekki núna að grínast eins og þú ætlaðir að grínast ádan. Eða bara svona komment. „Nei nei hættu nú það er stelpa í hópnum“ en síðan hafa líka á hinn bóginn verið svona grín í gangi sem er óþægilegt, eitthvað svona grín sem er lélegt grín og óviðeigandi kannski. Og ég vil ekki segja eitthvað, ég vil ekki styggja hópinn, þú veist ég vil ekki vera með vesen! Það er líka svona ákveðin neikvæð upplifun. Það er líka eitthvað sem þarf að gerast að svona brandarar sem lykta afkvenfyrirlitningu, þeir eiga ekki að líðast lengur. Þannig að ... hvað er pointið mitt. Já umhverfið á að vera í lagi fyrir alla. Það á að vera welcoming fyrir alla. Þannig það er líka soldið sem maður upplifir þegar maður er kona í jazz. Sérstaklega upplifði ég það svona fyrst að maður er að reyna að vera ein af strákunum eitthvað. Ég ætla að hlæja að öllu sem þeir hlæja að og ekki að vera með vesen. Ég ætla ekki að vera algjör „stelpa“ innan gæsalappa.

HVAÐ ER TIL RÁÐA?

Flestir viðmælendur voru sammála að best væri að tækla kynjahallann og fyrirmyndar-skortinn á yngstu stigum tónlistarskólanna, eða lægsta „layernum“ eins og einn komst til orða. Það er mikilvægt að börn sjái konur í fjölbreyttum hlutverkum í tónlist. Eitthvað er að breytast og nú þegar er komið gott framtak, eins og Barnadjass í Mosfellsbæ og gaman að segja frá því að stúlkur voru í meirihluta þátttakenda þar. Einn viðmælandi stakk upp á því að jafnvel þyrfti að búa til „stelpur jazz“ eins og „stelpur rokka“. Einhverjir viðmælendur vildu meina að kynjakvóti leysti vandann um sýnileika kvenna en aðrir viðmælendur telja að lausnin felist ekki í því að einblína á efsta lag tónlistarmanna. En hvernig eiga þá konurnar að fá stöðurnar

og hvernig verða til fleiri fyrirmyndir? Aðalmálið er að það verði áframhaldandi vakning á þessu málefni til þess að við öll leggjumst á eitt til þess að breyta þessu. Með breyttu hugarfari og stuðningi frá skólakerfinu færumst við í rétta átt.

Lovísa: Krakkar sem alast upp og eiga kannski ekki foreldra sem hafa áhuga á jazz en eru kannski í tónlistarnámi og tónleikarnir sem þau sjá eru kannski bara tónleikarnir á menningarnótt eða 17. júní eða eitthvað, þá skiptir máli að á þeim tónleikum líka sé einhvers konar fjölbreytileiki. Þannig þó við séum að tala um jazz þá á þetta við allan tónlistarbransann að sjá fyrirmyndir í því sem þú sérð. Ef þú sérð bara tónleika í sjónvarpi nokkrum sinnum á ári, það eru tónleikarnir sem þú sérð, þá skiptir máli að þú sjáir einhvern tímann einhvern sem þú samsamar þig við.

LOKAORÐ

Niðurstaða okkar er sú að þrátt fyrir að það sé engin vilji til þess að koma í veg fyrir að fleiri kvenkyns þátttakendur séu í íslensku jazzsamfélagi þá vanti samt sem áður að gera kvenfyrirmyndir sýnilegri með meðvituðu framtaki þátttakenda á senunni. Einnig virðist vera að ákveðnar stereótýpur um karllæg og kvenlæg einkenni standi vörð um hvað sé hægt að gera og hvað sé hægt að vera, sem tengist almennri umræðu um kynjahlutverk í samfélagi nútímans.

Allir viðmælendur okkar voru sammála um að skortur er á kvenfyrirmyndum innan jazzsamfélagsins og í námsumhverfi tónlistarskólanna, þá einkum og sér í lagi hvað hljóðfæraleik varðar. Samkvæmt þátttakendum í íslensku jazzsenunni gæti það útskýrt kynjahallann innan hennar. Fyrirmyndir eru mikilvægar í nærumhverfi fólks almennt séð og sérstaklega hjá fólki sem hefur áhuga á að leggja tónlist fyrir sig.

Þetta verkefni var takmarkað við ákveðið úrtak úr jazzsenunni á Íslandi en áhugavert væri að gera stærra úrtak þar sem lítið væri sérstaklega til ólíkra eiginleika þátttakenda hinna ólíku kynja, svo sem aldurs og hvaða hljóðfæri þau sérhæfðu sig í. Það virðist blasa við að upplifun getur verið ólík eftir kynslóðum og ólík stemmning getur myndast á ákveðið hljóðfæri, þar sem menningin í kringum hljóðfæri tengist kynjahlutverkum sterkum böndum. Það á sérstaklega við um söng og hvernig hann hefur skorið sig út úr hefðbundnu hljóðfæranámi.

Það sem þyrfti að eiga sér stað er ákveðið átak í grasrótinni til þess að knýja fram breytingar. Það sem viðmælendur okkar nefndu hvað oftast var að mikilvægt væri að byrja á yngsta stigi í tónlistarskólum, að kynna börnum fyrir allskonar hljóðfærum. Einnig er mikilvægt að börn sjái konur í fleiri hlutverkum innan jazzins, svo sem í hlutverki trommuleikara, blásara og hljóðfærakennara til þess að það þau hljóðfæri verði jafn eðlileg stúlkum og að syngja eða spila á píanó. Og til þess þarf meðvitað sameiginlegt framtak. Um leið og börn sjá öll kyn í þessum hlutverkum fara hjólin að snúast og við getum séð fram á öll kyn í allskonar stöðum innan jazzsamfélagsins. Ef horft er til framtíðar má þannig með aukinni meðvitund hjá þátttakendum í senunni skapa fjölbreyttar fyrirmyndir og jafnara samfélag. Öll fá þá fyrirmyndir.